

Τρίτο  
Κεφάλαιο

‘Ο “Ανθρωπος μέσα στον Κόσμο

**Μ**ΙΑ ΟΡΙΣΜΕΝΗ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ –ΟΠΩΣ ΣΗΜΕΙΩΣΑΜΕ– ΔΕΝ ΟΔΗΓΕΙ ΥΠΟΧΡΕ-  
ωτικά σέ μιά όρισμένη φιλοσοφία τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστόσο ἡ πρῶ-  
τη ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιά τή δεύτερη, καί τήν προσδιορίζει ἔμ-  
μεσα καί ὡς ἓνα βαθμό<sup>1</sup>. Ἔτσι τό κεφάλαιο αὐτό θά ἀφιερωθεῖ σέ όρισμέ-  
να προβλήματα πού ἀφοροῦν τή θεωρία τοῦ Εἶναι.

‘Ο ἀνθρωπος βρίσκεται μέσα καί ἀπέναντι στον κόσμο: σά βιο-  
λογική ὕπαρξη εἶναι φυσικό ὄν· σά δημιουργική καί ἔλλογη προσωπικότη-  
τα ἔχει συνείδηση τῆς ἀτομικότητάς του καί θέτει ἐρωτήματα γιά τόν ἑαυ-  
τό του καί γιά τόν κόσμο. Μέ τόν ἀνθρωπο ἡ φύση ἔφτασε νά διερωτᾶται  
γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της, ἔχοντας ὑπερβεῖ τήν ἀνόργανη καί τήν ὀργανι-  
κή, μή-ἔμβια, κατάσταση τῆς ὕλης.

‘Ο ἀνθρωπος στέκεται μέ θαυμασμό, μέ δέος καί μέ ἀπορία μπροστά σ’  
αὐτό πού ὑπάρχει. Διερωτᾶται γιά τή φύση καί γιά τήν προέλευσή της.  
Ἄπορεῖ ἀκόμα γιά τήν ἴδια τήν ἀντικειμενική της ὕπαρξη. Τό ἐρώτημα  
γιά τό Εἶναι ἔχει τήν ἴδια ἡλικία μέ τή φιλοσοφία – ἐξάλλου ἀποτελοῦσε  
κεντρικό ἐρώτημα καί τῶν προφιλοσοφικῶν-μυθολογικῶν κοσμοαντιλή-  
ψεων. Οἱ προσωκρατικοί, στή συνέχεια, θά ταύτιζαν τό Εἶναι μέ τή φύση·  
καί ὁ Ἀριστοτέλης δέν ἀμφέβαλλε γιά τήν ὕπαρξη τῶν ὄντων: γιά τήν  
ὕπαρξη μιᾶς φυσικῆς πραγματικότητας. Ἀλλά ὁ Καρτέσιος εἶδε τή νόη-  
ση σάν τό μόνο βάσιμο ἐχέγγυο τῆς ὕπαρξης («cogito, ergo sum»), ἐνῶ ὁ  
Heidegger ἔθετε πεισματικά τό ἐρώτημα: *γιατί νά ὑπάρχει τό ὄν καί ὄχι τό  
τίποτα*; Ἀλλά, ἂν ὑπάρχει κάτι πού μᾶς βεβαιώνει γιά τή δική μας ὕπαρξη  
καί γιά τήν ὕπαρξη τῆς φύσης, αὐτό εἶναι ἡ π ρ ὶ ξ η – ὄχι βέβαια ἡ τυφλή

καί στενά άτομιστική δραστηριότητα, αλλά ή συλλογική πράξη πού σχετίζεται γενετικά μέ τή νόηση καί πού είναι μετασχηματισμός αὐτοῦ πού ὑπάρχει, πρόβλεψη, δημιουργία καί ἀναδημιουργία, ὑπέρβαση τῆς φυσικῆς καί τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας. Εἰδικά ή ἐπιστημονική πρακτική, ὄχι μόνο θεμελιώνει τήν ἀντικειμενικότητα τῆς φύσης, ἀλλά καί μᾶς ἀποκαλύπτει τήν ἱστορία της. Ἄλλά ή βεβαιότητα γιά τήν ἀντικειμενικότητα τοῦ κόσμου δέν ἀπαντᾷ στό ἐρώτημα: γιατί νά ὑπάρχουν τά ὄντα (τό ὄν νοεῖται ἐδῶ σάν τό σύνολο τῶν ὄντων) καί ὄχι τό τίποτα;

Οἱ πρώτες κοσμοαντιλήψεις ἦταν ἀνθρωπομορφικές: Οἱ πρωτόγονοι δέν γνώριζαν τίς πραγματικές δυνάμεις καί τίς αἰτίες τῶν φαινομένων, καί φαντάζονταν τήν ὑπαρξη ὄντων ἀνθρωπομορφικοῦ χαρακτήρα πού προκαλοῦσαν τά φαινόμενα. Ἔτσι ὑποκαθιστοῦσαν τίς ἄγνωστες αἰτιακές σχέσεις μέ ἐνεργήματα φανταστικῶν ὑπάρξεων. (Ἡ μαγεία σάν κοινωνική πρακτική ἔχει ἐκεῖ τίς γνωσιολογικές της ρίζες). Οἱ πρωτόγονες, φιλοσοφικές κοσμοαντιλήψεις ἦταν μυθολογικές. Ὡστόσο συχνά περιλαμβάνουν τήν ἰδέα τῆς αὐθυπαρξίας καί τῆς ἐξέλιξης τῆς φύσης (π.χ. Ὀρφική Κοσμολογία, Ἡσίοδος), ὅπως ἐπίσης περιέχουν ἀνιμιστικά στοιχεία τά ὁποῖα, σέ ἄλλες κοινωνικές συνθήκες, θά μεταλλάσσονταν στόν πυρήνα τοῦ φιλοσοφικοῦ ἰδεαλισμοῦ.

Ὁ ἀνθρωπομορφισμός ἄρχισε νά ὑποχωρεῖ μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν τεχνῶν καί μέ τή διαμόρφωση τῶν πρώτων στοιχείων τῆς φιλοσοφίας καί τῶν ἐπιστημῶν. Ἦδη στήν Ἰωνία, καί μετὰ στήν κυρίως Ἑλλάδα, διαμορφώθηκαν φιλοσοφικά συστήματα καί φυσικές θεωρίες πού ἀποτελοῦσαν τήν ἄρνηση τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ, ἀλλά καί τοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ (κοσμολογικές θεωρίες τοῦ Θαλή, τοῦ Ἀναξίμανδρου, τοῦ Ἀναξίμενη, τοῦ Ἀναξαγόρα, τῶν ἀτομικῶν, εἰκασίες γιά τήν προέλευση τῆς ζωῆς καί τήν ἐξέλιξη τῶν ἐμβίων ὄντων, κλπ.). Ἄλλά βέβαια ὁ ἀνθρωπομορφισμός δέν ἐκμηδενίστηκε οὔτε στήν «ἐπιστημονική» ἐποχή μας. Ὅσο γιά τόν ἀνθρωποκεντρισμό, ἐπρόκειτο νά κυριαρχήσει ἀποφασιστικά ἐπί 2000 χρόνια, τουλάχιστον στήν Εὐρώπη.

Εἶναι πράγματι γνωστό ὅτι ή διαλεκτική –ἀπό μίαν ἄποψη– φιλοσοφία τῆς φύσης τοῦ Ἀριστοτέλη ἐμπεριέχει τήν ἄρνησή της: τήν ἀντίληψη γιά

Ένα γεωκεντρικό, ιεραρχημένο και αιώνιο σύμπαν, πού τό κέντρο του –ή γή– όχι μόνον συνιστούσε ένα απόλυτο σύστημα αναφορᾶς, ἀλλά καί τόν προνομιοῦχο τόπο, πού ἡ χριστιανική μεταφυσική μετέτρεψε σέ κέντρο καί λόγο τῆς δημιουργίας. Ὁλόκληρο τό Μεσαίωνα κυριάρχησε ὁ ἀνθρωποκεντρισμός. Ὁ Βρυγο (1550-1600), φέρνοντας στό φῶς τίς εἰκασίες τῶν ἀρχαίων, κήρυξε ξανά τήν ἀπειρότητα τῶν κόσμων. Ἡ λάμψη τῆς πυρᾶς ὅπου τόν ἔκαψαν δέν ἦταν ἀρκετή γιά νά φωτίσει τίς συνειδήσεις τῆς ἐποχῆς του, τό ἴδιο ὅπως καί ἡ ἐπαναστατική θεωρία τοῦ Κοπέρνικου (1473-1543), τοῦ «τρελοῦ» –κατά τό Λούθηρο– πού θέλησε ν' ἀναποδογυρίσει τήν τέχνη τῆς ἀστρονομίας... Μέ νέες μορφές ὁ ἀνθρωποκεντρισμός ἐπέζησε στό ἔργο τοῦ Hume καί τοῦ Berkeley, ἀκόμα καί τοῦ Καρτέσιου καί τοῦ Kant.

Ὡστόσο ἡ ἐπανάσταση τοῦ Κοπέρνικου εἶχε ἐξαρθρώσει τό ἀνθρωποκεντρικό κοσμοεἶδωλο. Ἡ γή, κέντρο τοῦ παντός, εἶχε ἐκτιναχθεῖ στό χάος τῶν κοσμικῶν χώρων, καί βέβαια ἦταν πλέον δύσκολο νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀποτελοῦσε τό κέντρο καί τό λόγο τῆς δημιουργίας. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀστρονομίας, μέ τήν ἀποκάλυψη τῶν ἀναρίθμητων ἡλίων καί τῶν ἀσύλληπτων ἀποστάσεων τοῦ ὄρατοῦ τμήματος τοῦ σύμπαντος, ἀφαίρεσε κάθε ἀξιοπιστία ἀπό τίς ἀνθρωποκεντρικές δοξασίες. Τέλος, ἡ νεότερη κοσμολογία καί ἡ ἀστροφυσική, μέ τήν ἀνακάλυψη ἀμέτρητων γαλαξιῶν καί γαλαξιακῶν συστημάτων, μέ τή διείσδυση σέ ἀποστάσεις τῆς τάξεως τῶν δισεκατομμυρίων ἐτῶν φωτός, μέ τίς ἀπίθανες κοσμολογικές θεωρίες καί μέ τήν οὐσιαστικοποίηση τοῦ κοσμικοῦ Γίγνεσθαι, ἔδειξαν ὅτι τό ἀνθρώπινο γένος εἶναι μιά λεπτομέρεια κάπου σ' ἓνα σημεῖο τῆς ἀέναα μεταβαλλόμενης καί ἀναξάντλητης φυσικῆς πραγματικότητας.

Ἐντούτοις, τό γεγονός τῆς κοσμογένεσης δέν ἐκμηδένισε τίς ἰδεαλιστικές-ἀνθρωπομορφικές καί ἀνθρωποκεντρικές κοσμοαντιλήψεις. Ὁ ἰδεαλισμός ἀναγεννᾶται καί διαιώνίζεται, φυσιολογικά, στίς συνθήκες τῆς ταξικῆς κοινωνίας. Ἔτσι, μέ βάση τίς θεωρίες τῆς Σχετικότητας καί τίς κβαντικές θεωρίες, ἓνα ρεῦμα φυσικῶν καί φιλοσόφων ὑποστήριξε ὅτι ἡ ὕλη ἐξαφανίστηκε, ὅτι τό Σύμπαν ἔχει σχεδιαστεῖ ἀπό ἓναν τέλειο μαθηματικό, ὅτι τό Σύμπαν ὑπάρχει μόνο ὅσο ὑπάρχει στή σκέψη τοῦ Δημιουργοῦ (Jeans, Eddington, Heisenberg κ.ἄ.)· ὅτι ἀκόμα συνίσταται ἀπό

καθαρές μαθηματικές ή λογικές μορφές (Russell, Heisenberg κ.ά.). Άλλοι πάλι (όπως ο Teilhard de Chardin), με μιά συλλογιστική που θυμίζει τον Άριστοτέλη και τον Hegel, υποστήριξαν ότι ή ουσία του σύμπαντος, ή ενέργεια (πνευματικής φύσης) εξελίσσεται και αναβαθμίζεται τείνοντας προς τό σημείο Ωμέγα, πού θά είναι ή ταύτιση τών πνευματικῶν ατόμων της μέ τό Θεό. Καί ή ιστορία συνεχίζεται μέ τήν υπόθεση της Μεγάλης Έκρηξης και μέ τό σύγχρονο μυστικισμό, πού πηγάζει κυρίως από τήν ανάμιξη της φυσικής μέ ανατολικές δοξασίες.<sup>2</sup>

Άλλα ό άνθρωποκεντρισμός έπρόκειτο νά υποστει και άλλη συντριπτική ήττα μέ τή θεωρία για τήν εξέλιξη τών ειδῶν. Τό έργο του Δαρβίνου αποκατέστησε τή γενετική ένότητα του ανθρώπινου μέ τά υπόλοιπα ζωικά είδη, και θεμελίωσε τίς είκασίες τών προσωκρατικῶν για τήν εξελικτική εμφάνιση της ζωής και τών ανώτερων ζωικῶν ειδῶν. Η ανάπτυξη της βιοχημείας και της φυσιολογίας απέκάλυψε τή βαθύτερη δομική και λειτουργική ένότητα του ανθρώπου και τών ζῶων. Τέλος, ή σύγχρονη μοριακή βιολογία και ή γενετική, εισδύοντας στους βαθύτερους μηχανισμούς της ζωικής λειτουργίας και της κληρονομικότητας, απέκλεισαν όποιαδήποτε τομή ανάμεσα στά ζωικά και στό ανθρώπινο είδος, καθώς και όποιαδήποτε «είδική» ή «προνομιούχα» φύση του ανθρώπινου όντος.

Η ένότητα του ανθρώπου μέ τό υπόλοιπο ζωικό βασίλειο είναι σήμερα έπιστημονικό γεγονός και όχι μόνο φιλοσοφική θέση. Αντίστοιχα, ή φυσιολογία, ή νευρολογία, ή ψυχολογία κλπ. απέδειξαν τή ψυχοσωματική ένότητα του ανθρώπου, κάνοντας ακόμα πιο δύσκολη τή θέση τών δυϊστικῶν θεωριῶν, πού βλέπουν τό σῶμα σαν υλικό-φθαρτό σκήνωμα της άυλης και άθάνατης ψυχής. Ο άνθρωπος, φυσικό-βιολογικό όν, εμφανίστηκε ως προϊόν της εξέλιξης της ύλης μέσα από μιά διαδικασία διάρκειας περίπου 3,5 δισεκατομμυρίων έτών.

Μέσα από τίς σύγχρονες έπιστήμες, τό σύμπαν παρουσιάζεται ως αὐτοδύναμη, αὐτορυθμιζόμενη και εξελισσόμενη πραγματικότητα. Η αδιάκοπη μετατόπιση τών προσιτῶν όρίων του, προς τό άπειρα μεγάλο και προς τό άπειροστό, αποτελεί οὐσιαστικό έπιχείρημα για τήν άπειρότητα στό χώρο και στό χρόνο<sup>3</sup>. Τό κύριο χαρακτηριστικό του σύμπαντος είναι ή άλλα-

γή: ή κοσμογένεση σέ κοσμική κλίμακα, ή γένεση και ή καταστροφή μορφών στήν κλίμακα του πλανήτη μας. Οί άστέρες και οί γαλαξίες γεννιούνται και πεθαίνουν, σ' άλλες περιοχές ή ένέργεια υποβαθμίζεται και σ' άλλες αναβαθμίζεται. Τό σύμπαν άλλου γερνά και άλλου εμφανίζεται μέ μιά άκτινοβόλα νεότητα, χωρίς τίποτα νά αποκλείει μιά γερασμένη μορφή ν' άκτινοβολήσει γι' άλλη μιά φορά στους συμπαντικούς χώρους. Οί συζυγείς έννοιες «έξέλιξη» κι «υποβάθμιση», «καταστροφή» και «δημιουργία», «τέλος» και «άρχή», δέν αποτελούν ζεύγη τυπικά αντιθετικών έννοιων, αλλά ζεύγη πολικών αντιθέσεων πού μεταλλάσσουν στό χώρο και στό χρόνο.

Κάποια στιγμή –πρίν από μερικά δισεκατομμύρια χρόνια– διαμορφώθηκε στό γαλαξία «μας» κάποιο πλανητικό σύστημα: ό δικός μας ήλιος μέ τούς πλανήτες του. Χρειάστηκαν έκατοντάδες-έκατομμύρια χρόνια γιά νά διαμορφωθούν κατάλληλες συνθήκες θερμοκρασίας, ώστε νά μπορέσουν νά σχηματισθούν τά πρώτα χημικά μόρια. Σήμερα θεωρείται βέβαιο ότι τά πρώτα οργανικά μόρια σχηματίστηκαν μέ τρόπο άβιογενή: από άπλούστερα άνόργανα συστατικά. Κατάλληλες συνθήκες όδήγησαν στά πρώτα συστήματα, πού άρχισαν ν' ανταλλάσσουν ύλη μέ τό περιβάλλον τους. Τό δομημένο κύτταρο θά ήταν τό επόμενο στάδιο στήν έξέλιξη τής ύλης του πλανήτη μας. Τά αρχαιότερα ίχνη ζωής χρονολογούνται πρίν από 3,5 δισεκατομμύρια χρόνια. Πρόκειται γιά τούς πρώτους μονοκύτταρους οργανισμούς. Οί πρώτοι πολυκύτταροι οργανισμοί εμφανίστηκαν πρίν από 1 δισεκατομμύριο χρόνια περίπου. 'Η διαδικασία διαμόρφωσης του έγκεφάλου παρατηρείται πρίν από 600 έκατομμύρια χρόνια και ή σπονδυλική στήλη και ό νωτιαίος μυελός, πού χαρακτηρίζουν τά σπονδυλωτά, πρίν από 500 έκατομμύρια χρόνια.

'Υπάρχουν μαρτυρίες ότι πρίν από 6 έκατομμύρια χρόνια στήν ανατολική 'Αφρική –στό λίκνο τής ανθρωπότητας– υπήρχαν όντα μέ ανθρώπινους χαρακτήρες, πού περπατούσαν όρθια και πού δούλευαν τό λίθο. 'Ο Homo Habilis εμφανίστηκε πρίν από 2 έκατομμύρια έτη περίπου. 'Η κατώτερη παλαιολιθική έποχή άρχισε πρίν από 1,5 έκατομμύριο χρόνια. 'Η μέση παλαιολιθική πρίν από 200 χιλιάδες χρόνια και ή ανώτερη πρίν από 30 χιλιάδες χρόνια. 'Ο Homo Sapiens τοποθετείται σ' αυτή τήν περίοδο<sup>4</sup>. Οί πρώ-

τοι άνθρωποι τύποι πού γνωρίζουμε ἦτανε πιά κοντά στά ζῶα παρά στόν ἄνθρωπο. Ζοῦσαν σέ ὄρδες, στίς παρυφές τῶν δασῶν καί κοντά στούς ποταμούς καί στίς λίμνες, καί ἡ νόησή τους ἦταν ὑποτυπώδης. Φυσικά θά ἦταν ἀστεῖο νά μιλάμε γιά ἠθική συνείδηση σ' αὐτή τήν περίοδο.

Ἡ μελέτη τῆς προϊστορίας τοῦ ἀνθρώπου, κι εὐρύτερα τῆς ἱστορίας τῶν ζωικῶν εἰδῶν, ὀδηγεῖ σέ μιά σειρά συμπεράσματα φιλοσοφικοῦ χαρακτήρα:

1. Ἀπομυστικοποιεῖ τήν καταγωγή τοῦ ἀνθρώπου καί θεμελιώνει τή θέση ὅτι οἱ ἄνθρωπινες ἰδιομορφίες εἶναι ἡ κατάληξη μακρᾶς βιολογικῆς καί κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Στή θέση τῶν μυστηριακῶν καί ἀπριορικῶν δογμάτων, βάζει τήν ἔννοια τῆς ἀ ν θ ρ ω π ο γ έ ν ε σ η ς.

2. Ἀποκαλύπτει τήν ὄντική, τή γενετική καί τή λειτουργική ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση, καί ἰδιαίτερα μέ τό ζωικό βασίλειο. Ἡ ἐνότητα, ὄχι μόνο δέν ἀποκλείει τή διαφορά, ἀλλ' ἀποτελεῖ τήν προϋπόθεσή της.

3. Ἀπομυστικοποιεῖ τό φαινόμενο τῆς συνείδησης. Ἡ συνείδηση δέν εἶναι οὔτε ἔμφυτη ἰδιότητα οὔτε μεταφυσική δωρεά, ἀλλά Γίγνεσθαι πού προϋποθέτει ἕνα κατάλληλο βιολογικό ὑπόβαθρο, καί μιά μακρά γενετική ἀλληλεπίδραση τῶν βιολογικῶν παραγόντων μέ τήν πρακτική δραστηριότητα καί τήν κοινωνική ζωή. Ἡ συνείδηση εἶναι, ἐντέλει, κοινωνικό δημιούργημα καί θά μπορούσε νά ὀριστεῖ ὡς τό δυναμικό σύνολο τῶν ἐσωτερικευμένων σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο, ἀλλά καί τῶν δυνατοτήτων ὑπέρβασης αὐτῶν τῶν σχέσεων.

4. Φανερώνει τήν ἀνθρώπινη ἱστορία, ἀπό μιάν ἀποψη, σάν κεφάλαιο τῆς φυσικῆς ἱστορίας· καί, ἀπό τήν ἄλλη, σάν ἄρνηση τῶν καθαρά βιολογικῶν νόμων καί πέρασμα σέ μιά νέα ποιότητα.

5. Ἡ κοινωνική ζωή προϋποθέτει τή λειτουργία τῶν νόμων τῆς φυσικῆς, τῆς χημείας καί τῆς βιολογίας. Ὡστόσο δέν ἀνάγεται σ' αὐτούς τούς νόμους. Τούς προϋποθέτει καί ταυτόχρονα τούς ὑπερβαίνει: χαρακτηρίζεται ἀπό νέα φαινόμενα καί νέες νομοτέλειες πού δέν ἀνάγονται στά προηγούμενα καί κατώτερα ἐπίπεδα ὁργάνωσης τῆς ὕλης. Ὁ ἀ ν α γ ω γ ι σ μ ό ς, παλαιά συνήθεια τῶν φιλοσόφων, ἐπιβιώνει στήν ἐπο-

χή μας. Ὡστόσο χάνει συνεχῶς ἔδαφος, στό βαθμό πού ἡ γνώση προχωρεῖ ἀπό τό ἀπροσδιόριστο συγκεκριμένο στό νοημένο συγκεκριμένο.

Μέ βάση τά δεδομένα τῶν σύγχρονων ἐπιστημῶν, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι δέν εἶναι ἀνέφικτη ἡ ἐξερεύνηση ὅλο καί βαθύτερων δομῶν καί σχέσεων τῶν ὑλικῶν μορφῶν, καί ἡ ἀνασύσταση τῆς ἱστορίας ὅλο καί εὐρύτερων τμημάτων τοῦ σύμπαντος. Ἄλλά ἡ θετική αὐτή γνώση ἀφορᾷ πεπερασμένα χωρικά καί χρονικά διαστήματα, καί δέν ἀπαντᾷ στό θεμελιακό ἐρώτημα γιά τό Εἶναι. Ὡστόσο, μόνο μέσα ἀπό τίς ἐπιστήμες –φυσικές καί κοινωνικές– μπορούμε νά ἐπιτύχουμε κάποιες διαδοχικές προσεγγίσεις στό μεγάλο αὐτό ἐρώτημα

Πράγματι, δέ γνωρίζουμε αὐτό πού ὑπάρχει μέ τήν παθητική θέαση –μέ τήν ἐν α τ ἐ ν ι σ η–, ὅπως δέν τό γνωρίζουμε οὔτε μέ τήν παθητική καταγραφή τῶν αἰσθητηριακῶν δεδομένων, οὔτε μέ τήν πλατωνική «ἀνάμνηση». Γνωρίζουμε τό Εἶναι μέσα ἀπό τήν πράξη καί τή θεωρητική ἐξήγηση καί γενίκευση. Μέ τήν ἐνεργητική μας παρέμβαση (τεχνική, πείραμα, κλπ.) εἰσδύουμε στίς βαθύτερες δομές τῆς πραγματικότητας, ἀποκαλύπτουμε δομές, σχέσεις καί ὄντοτητες ἀπόσιτες στήν ἀπλή αἰσθητηριακή ἐμπειρία, ἐξερευνοῦμε τά βαθύτερα στρώματα τοῦ πραγματικοῦ, ἀποκαλύπτουμε οὐσιαστικές σχέσεις μέσα ἀπό τή –συχνά ἀπατηλή– φαινομενικότητα.

Ὁ κλασικός ρασιοναλισμός θέλησε νά λύσει τόσο τό γνωσιοθεωρητικό ὅσο καί τό ὄντολογικό ἐρώτημα μέ τά μέσα τῆς θεωρησιακῆς φιλοσοφίας, δηλαδή μέ τήν καταφυγή στήν καθαρή νόηση.

Ὁ Καρτέσιος ἔθεσε τήν ἀμφιβολία σάν προϋπόθεση γιά τήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. «Γιά νά διερευνήσουμε τήν ἀλήθεια», γράφει στίς Ἄρχές τῆς Φιλοσοφίας, «πρέπει, μιά φορά στή ζωή μας, νά θέσουμε σέ ἀμφιβολία ὅλα τά πράγματα». Καί στό Λόγο περί Μεθόδου συνιστοῦσε νά μή δεχόμαστε ποτέ τίποτα σάν ἀληθινό, πού δέν θά τό γνωρίζαμε προφανῶς σάν τέτοιο<sup>5</sup>. Ἄλλά ὁ φαῦλος κύκλος εἶναι προφανής: ἡ νόηση ἀναγορεύεται κριτής τοῦ ἑαυτοῦ της, μέ βάση μίαν ἀσαφή καί ὑποκειμενική ἔννοια – τήν προφανεία. Καί μέ βάση τήν ἴδια λογοκρατική ἀρχή, ὁ Καρτέσιος ἀνήγαγε τή σκέψη σέ κριτήριο καί γιά τήν ἴδια τήν ὑπαρξη.

«σκέπτομαι, ἄρα ὑπάρχω». Ἀλλά, θά παρατηρήσει ὀρθά ὁ Kierkegaard, ἡ πρόταση αὐτή δέν ἀποδεικνύει τίποτα· εἶναι καθαρή ταυτολογία<sup>6</sup>.

Ἀντίστοιχα ὁ Kant δέχτηκε τήν ὑπαρξη-προεμπειρικῶν τύπων τῆς αἰσθησῆς καί προεμπειρικῶν κατηγοριῶν τῆς νόησης: τό ἀνάλογο τῶν ἔμφυτων ἰδεῶν τοῦ Καρτέσιου. Καί, γιά ν' ἀνασκευάσει –ὅπως γράφει– τόν ἰδεαλισμό, διατύπωσε τό ἀκόλουθο ἐρώτημα: Ἡ ἀπλή, ἀλλά ἐμπειρικά καθορισμένη, συνείδηση τῆς ἴδιας τῆς ὑπαρξῆς μου ἀποδεικνύει ἄραγε τήν ὑπαρξη ἀντικειμένων στό χῶρο καί ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό μου;<sup>7</sup>

Ἀλλά τόσο οἱ ἔμφυτες ἰδέες, ὅσο καί οἱ a priori τύποι καί κατηγορίες τῆς νόησης, δέν ἀντέχουν μπροστά στά δεδομένα τῆς φυσικῆς καί τῆς ψυχολογικῆς, πού ἀποδεικνύουν τόν ἐξελικτικό χαρακτήρα τῶν ἐννοιῶν καί τήν ἐμπειρική τους καταγωγή. Εἶναι π.χ. γνωστό ὅτι ἡ Σχετικότητα ἀπέδειξε τό ἀβάσιμο τῶν προεμπειρικῶν ἀντιλήψεων γιά τό χῶρο καί τό χρόνο<sup>8</sup>. Καί ὁ Piaget βεβαιώνει ὅτι «δέν ὑπάρχουν ἔμφυτες ἰδέες μέ τήν καρτεσιανή ἔννοια» καί ὅτι οἱ ἐρμηνεῖες μέ βάση τίς προεμπειρικές ἔννοιες «δέν ἀντέχουν σέ ἐξέταση», ἀπό ψυχολογική ἀποψη<sup>9</sup>.

Πράγματι, τά αἰσθητήριά μας διαμορφώθηκαν στή μακρά ἐξελικτική διαδικασία πού ὀδήγησε ἀπό τούς μονοκύτταρους στούς πολυκύτταρους ὀργανισμούς καί τελικά στόν ἄνθρωπο. Τά αἰσθητήριά μας συλλαμβάνουν ἕνα ἀπειροστό μέρος ἀπό τό σύνολο τῶν φυσικῶν ἀλληλεπιδράσεων. Ἀλλά, καθώς δομήθηκαν μέ τήν ἀλληλεπίδραση τῶν ἐμβίων ὄντων μέ τό φυσικό περιβάλλον, εἶναι δομημένα καί λειτουργοῦν ἔτσι ὥστε ν' ἀπεικονίζουν σχέσεις καί πραγματικότητες τοῦ φυσικοῦ κόσμου: τόν κατά προσέγγιση τρισδιάστατο εὐκλείδειο χῶρο, τόν κατά προσέγγιση παγκόσμιο χρόνο· νά συλλαμβάνουν ἤχους, φωτεινά σήματα κλπ. στά χωροχρονικά ἐκεῖνα πλαίσια τά ὁποῖα, ἀπ' αὐτή καί μόνο τήν ἀποψη, εἶναι a priori, δηλαδή προεμπειρικές δυνάμεις διαμορφωμένες στήν πορεία τῆς φυλογένεσης. Οἱ κατηγορίες, ἐξάλλου, δέν εἶναι a priori. Διαμορφώθηκαν καί διαμορφώνονται στήν πορεία τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, σάν γενίκευση τῆς ἀνθρώπινης πράξης. Καί φυσικά, ἀπό τή στιγμή πού θά διατυπωθοῦν συνιστοῦν πλαίσιο γιά τήν ἀναφορά καί τήν κατανόηση τῆς ἐμπει-



ρίας. Ἄλλά τό πλαίσιο αὐτό δέν εἶναι αἰώνιο, καθώς οἱ ἴδιες οἱ κατηγορίες ἀλλάζουν (ἀριθμός, περιεχόμενο) μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς γνώσης.

Μποροῦμε νά διαλυώσουμε ἀνεπιφύλακτα τήν πρόταση: *Ἡ φύση ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό τόν ἄνθρωπο, καί εἶναι χρονικά προγενέστερη* (κοινότοπη ἀλήθεια γιά τίς φυσικές ἐπιστήμες). Ἀντίστοιχα: *Οἱ ἔννοιες προϋποθέτουν τά πράγματα* – ὄχι ἀντίστροφα. Ὁ κλασικός ρασιοναλισμός δέχεται τήν πρώτη πρόταση, ἀλλά μπερδεύει ἢ ἀντιστρέφει τή δεύτερη. Ἔτσι, λ.χ., ὁ Hegel βεβαιώνει ὅτι τό Εἶναι ὑπάρχει, ὅτι εἶναι «καθεαυτό», καί ὅτι τό καθαρό Εἶναι ἀποτελεῖ μιᾶ καθαρή ἀφαίρεση. Ὡστόσο ὁ ἴδιος βεβαιώνει ὅτι «τό Εἶναι εἶναι νόηση» καί ὅτι ἡ φύση εἶναι τό ἄμεσο, ζωτικό Γίγνεσθαι τοῦ πνεύματος. Ἡ φύση εἶναι ἀλλοτριωμένο πνεῦμα, καί ἀλλοτριώνεται μέ τή σειρά της γιά νά ἀνασυστήσῃ τό ὑποκείμενο.

Οἱ σχέσεις φύσης καί νόησης ἀντιστρέφονται σέ ὅλες τίς μορφές τοῦ ἰδεαλισμοῦ, καί εἰδικά στόν ἐγγελιανό ἰδεαλισμό πού, παρόλη τή διαλεκτική του ἀνέλιξη, καταλήγει στήν τελείωση: στήν ἀπόλυτη γνώση, πού εἶναι ἐπιστροφή τοῦ πνεύματος στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ἡ κίνηση στή φύση ἀποκτᾶ ἔτσι τελεολογικό χαρακτήρα. Ὁ σκοπός, ἡ ἀπόλυτη γνώση, συνίσταται στήν ἀνασυλλογή τῶν πνευμάτων, πού ὀργανώνονται στό πνευματικό τους βασίλειο<sup>10</sup>. Ἡ «κολοσσιαία ἀποτυχία» τοῦ Hegel ὑπῆρξε τό ἀποκορύφωμα τῆς συνολικῆς ἀποτυχίας τοῦ κλασικοῦ ρασιοναλισμοῦ νά λύσει τό πρόβλημα τοῦ Εἶναι, δηλαδή τό πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στό Εἶναι καί στή νόηση.

Ἐναντίον τῆς μηχανοκρατικῆς ἀντικειμενικότητας, ὑλιστικῆς καί ἰδεαλιστικῆς, τάχθηκαν τόσο ἡ φαινομενολογία ὅσο καί οἱ νεότερες ὑποκειμενικές φιλοσοφίες: οἱ φιλοσοφίες τῆς ὑπαρξης.

Ἡ φιλοσοφία, κατά τόν Husserl, θέτει σά σκοπό νά διαλύσει τό φάντασμα τοῦ «πράγματος καθεαυτοῦ», καί νά γίνῃ ἀυστηρή ἐπιστήμη: ἐπιστήμη γιά τά φαινόμενα τῆς συνείδησης. Ὁ μόνος ἀσφαλῆς κόσμος εἶναι ὁ κόσμος πού ἀντιλαμβανόμαστε, καί ἕνα σύμπαν χωρίς τόν ἄνθρωπο εἶναι ἀδιανόητο. Βέβαια ὁ Husserl δέ θέλει νά καταλήξῃ στό θετικισμό. Ἔτσι, ἀκροβατώντας ἀνάμεσα στό ρεαλισμό καί σ' αὐτόν, βεβαιώνει ὅτι ὁ κόσμος ὑπάρχει, ἀλλά δέν μποροῦμε νά ποῦμε τίποτα γι' αὐτόν, ἂν δέν τόν

ἀντιλαμβανόμαστε (αυτό τό τελευταῖο δέν μοιάζει καί τόσο πρωτότυπη ἀλήθεια). Ὁ Husserl κινεῖται ἀνάμεσα στόν Hume καί στόν Kant, ἀλλά κλίνει περισσότερο πρός τόν πρῶτο: ~~ὄχι πράγματα καθ'αυτά, ἀλλά καθ'αυτά καί γιά μας.~~ Μόνο πού ὁ Husserl δέν εἶναι ἐμπειριστής. Εἶναι ξεκάθαρος ἰδεαλιστής.

Ὁ Husserl θεωρεῖ τήν ἐπιστήμη τριπλά ἀφελή: ἐπειδή πιστεύει ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει, καί μένει νά τήν ἀνακαλύψουμε· ἐπειδή εἶναι ἀντικειμενιστική· καί, τέλος, ἐπειδή παίρνει γιά πραγματικό αὐτό πού εἶναι μιά ἀφαίρεση. Ὁ θεμελιωτής τῆς φαινομενολογίας θεωρεῖ ὅτι ἡ παράσταση ἀδειάζει τό ἀντικείμενο ἀπό τό φορτίο τοῦ εἶναι, καί δεβαιώνει μίαν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παρουσία καί στήν παράσταση. Μέ τήν περίφημη «φαινομενολογική ἀναγωγή», περιορίζει τήν ἔρευνα στό περιεχόμενο τῆς συνείδησης, τήν ὁποῖαν ἐπιχειρεῖ νά καθαρίσει ἀπό τό ἐμπειρικό της περιεχόμενο. Ἐτσι ἡ νόηση δέν κατευθύνεται πρός τόν κόσμο, ἀλλά πρός τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Μέσα ἀπό τήν ἀσαφή αὐτή φιλοσοφία, ὁ Husserl θέλησε νά φτάσει στήν καθολική γνώση, στή Mathesis Universalis, πού δέν εἶναι ἄλλο ἀπό μιά θεωρησιακή οὐτοπία.

Ὁ Husserl ἔχει προφανῶς δίκιο ὅταν ἐπικρίνει τή στενότητα τοῦ μηχανιστικοῦ ἀντικειμενισμοῦ, τήν τάση γιά περιορισμό τῆς ρέουσας πραγματικότητας σέ ἄκαμπτες γεωμετρικές μορφές, καί τονίζει ὀρθά τήν «ἀντικειμενιστική τύφλωση» τῶν μηχανιστικῶν κοσμοαντιλήψεων. Ὡστόσο ἡ μηχανιστική ἀντίληψη ἦταν μιά πρώτη προσέγγιση τῆς πραγματικότητας, πού ξεπεράστηκε ἀπό τίς ἐπιστήμες καί τή διαλεκτική φιλοσοφία. Ἀντίθετα, καί παρά τίς διαλεκτικές στιγμές του, ὁ Husserl δέ μπόρεσε νά συλλάβει τή σχέση πραγμάτων καί ἐννοιῶν, καθῶς θέλησε νά παραμείνει στό ἄμεσο συνειδησιακό δεδομένο<sup>11</sup>.

Ὁ γενάρχης τῶν φιλοσοφιῶν τῆς ὑπαρξης, ὁ Søren Kierkegaard, γεννήθηκε 46 χρόνια πρίν ἀπό τόν Husserl (1813, 1859). Ὡστόσο οἱ δεσμοί τῆς φαινομενολογίας μέ τούς νεότερους ὑπαρξιακούς, καί ιδιαίτερα μέ τόν Heidegger καί τόν Sartre, εἶναι γνωστοί.<sup>12</sup>

Ὁ Kierkegaard εἶναι ἐναντίον τῆς ἀντικειμενικότητας τῆς ἀλήθειας πού κάνει ἀφαίρεση τοῦ ὑποκειμένου. Γιά τήν ὑποκειμενική σκέψη, ἀντίθετα,

ή αλήθεια γίνεται ιδιοποίηση, έσωτερικότητα, ύποκειμενικότητα. 'Η ύποκειμενικότητα είναι ή αλήθεια. 'Αλλά φυσικά αυτή ή αλήθεια δέν οδηγεί σέ καμιά δεβαιότητα: «'Η αντικειμενική άβεβαιότητα, πού διατηρείται στή γεμάτη πάθος έσωτερικότητα, είναι ή αλήθεια, ή πιό ύψηλή αλήθεια για τήν ύπαρξη. Αυτό πού συνιστά τό μεγαλειό τής έσωτερικότητας είναι ακριβώς ότι άγκαλιάζει τήν αντικειμενική άβεβαιότητα μέ όλο τό πάθος του άπείρου». <sup>13</sup> Βασικές κατηγορίες τής φιλοσοφίας του Kierkegaard είναι ή ύποκειμενικότητα, τό μυστήριο, ή άβεβαιότητα και ό φόβος – κι αυτό στά πλαίσια μιās χριστιανικής όντολογίας άπ' όπου λείπει ή άπλοϊκή αισιοδοξία τής πρώτης περιόδου του χριστιανισμού.

'Ο Heidegger μέ τή σειρά του έρωτά επίμονα: *Γιατί νά ύπάρχουν τά όντα και όχι τό τίποτα; Είναι τό πρώτο άπ' όλα τά έρωτήματα και ίσως -γράφει- νά ήχήσει μιά μόνο φορά στή ζωή μας. Ποιός λόγος θεμελιώνει τά όντα; Πρός ποιό λόγο κατευθύνονται; Τά όντα ύπάρχουν, είναι δεδομένα, είναι αντικρύ μας. 'Αλλά δέ μπορούμε νά συλλάβουμε τό Είναι τών όντων, άμεσα, είτε διά τών όντων είτε έντός τών όντων. 'Ερωτάμε για τό Είναι τών όντων. 'Ερωτάμε για τά όντα σέ σχέση μέ τό Είναι τους.* <sup>14</sup>

'Ο Heidegger ξεκινά από τά όντα. 'Αλλά ή πάγια διάκριση ανάμεσα στά όντα και τό Είναι τους, ανάμεσα στό Είναι και στό σύνολο τών όντων, τόν οδηγεί σέ μιά σκιαμαχία μέ κάποιο άόριστο Είναι, πού δέν είναι ούτε τό σύνολο τών όντων τών ύλιστών, ούτε ό Θεός του Kierkegaard, ούτε οί πλατωνικές ιδέες, ούτε τό «πράγμα καθεαυτό» του Kant, ούτε τό σύνολο τών δεδομένων του θετικισμού. Κατατάσσουν τόν Heidegger στό «άθειστικό» ρεύμα του ύπαρξισμού. 'Ωστόσο, πίσω από τήν άγωνιώδη αναζήτηση του Είναι, νιώθει κανείς τήν άγωνία του μυστικιστή, και τό κενό και άσύλληπτο Είναι του αφήνει ίσως νά διαφανεί άόριστα, όπως στους 'Ελεάτες, κάποιος Θεός – πού φυσικά δέ θυμίζει τόν ανθρωπόμορφο θεό τών παραδοσιακών θρησκειών.

'Ασαφής, και μέ έντονο άρωμα μυστικισμού, είναι και ή γνωσιοθεωρία του Heidegger: 'Η φύση είναι ή έκ-σταση, ή έξοδος από τό κρυμμένο: και ή αλήθεια είναι έκκάλυψη. 'Αντίστοιχα, τό πνεύμα είναι ή αρχέγονη συ-

νειδητή διάνοιξη προς τήν οὐσία τοῦ Εἶναι. Ἐδῶ ὁ Heidegger πλησιάζει τήν πλατωνική θεωρία τῆς ἀνάμνησης.

Ὁ Heidegger θέλησε νά δώσει στή φιλοσοφία τήν πρωταρχική της λάμψη, μέ μιὰ συστηματική ἐπιστροφή στίς πηγές: τοὺς προσωκρατικούς. Ἀλλά ἡ φιλοσοφία του κρατᾶ περισσότερο ἀπό τοὺς Ἑλεάτες παρά ἀπό τοὺς Ἴωνες. Καί, παρόλη τή λεκτική λάμψη της, δέ μπόρεσε νά συγκροτηθεῖ οὔτε σέ συγκεκριμένη –ἔστω καί ἰδεαλιστική– θεωρία οὔτε σέ συγκεκριμένη καί λειτουργική θεωρία τοῦ ἀνθρώπου («ὁ ἄνθρωπος ἐθεμελιώθη στή διάνοιξη τοῦ Εἶναι τῶν ὄντων»!).

Περισσότερο ἀνθρώπινος εἶναι ὁ ἰδρυτής τοῦ «ἀθειστικοῦ ὑπαρξισμοῦ»: ὁ J.-P. Sartre. Οἱ ἐπιδράσεις τῆς φαινομενολογίας εἶναι προφανεῖς καί στό ἔργο τοῦ Sartre. Ὡστόσο ἡ ὄντολογία του εἶναι ρεαλιστική. Ἡ νεότερη σκέψη –κατά τόν Sartre– κατήργησε ὀρισμένες μορφές δυϊσμοῦ, καί τίς ἀντικατέστησε μέ τό μονισμό τοῦ φαινομένου. Ὁ δυϊσμός τοῦ Εἶναι καί τοῦ Φαίνεσθαι δέ μπορεῖ πλέον νά γίνει δεκτός στή φιλοσοφία. Τό ὄν δέ βρίσκεται κρυμμένο πίσω ἀπό τά φαινόμενα· κι ὡστόσο ἡ συνείδηση δέ στέκεται στά φαινόμενα: εἶναι συνείδηση κάποιου πράγματος. Ἡ καθαρῆ ὑποκειμενικότητα ἀποτυγχάνει νά ὑπερβεῖ τόν ἑαυτό της καί νά θέσει τό ἀντικειμενικό. Μιά «καθαρή» ὑποκειμενικότητα θά ἔσβηνε.<sup>15</sup>

Σέ μεταγενέστερα κείμενά του ὁ Sartre πλησίασε –ὅπως εἶναι γνωστό– τίς ὑλιστικές θέσεις, χωρίς ποτέ νά δεχτεῖ τή διαλεκτική τῆς φύσης<sup>16</sup>, ὅπως στήν πολιτική πράξη δέχτηκε πολλές ἀλήθειες τοῦ μαρξισμοῦ. Ὡστόσο ἡ ἀνθρωπολογία του ἔμεινε βασικά δέσμια τῶν ἀντιφάσεων τῆς ἀστικής φιλοσοφίας, παρόλο πού ὁ ἴδιος ἦταν πολέμιος τοῦ καπιταλισμοῦ –στή θεωρία καί στήν πράξη– καί ἦταν ὑπέρ τοῦ σοσιαλισμοῦ. Κέντρο τῆς φιλοσοφίας του εἶναι τό ξεχωριστό ἄτομο, μόνο, ἀπομονωμένο σ' ἕναν κόσμο ἐχθρικό, ὅπου ὁ ἄλλος τοῦ εἶναι ξένος, ἐχθρός πού τοῦ ἀφαιρεῖ ἀπό τήν ὑπαρξή του. Ἡ μοναξιά εἶναι κεντρική κατηγορία τῆς σκέψης του, καί συνακόλουθό της ὁ θάνατος, ὅπου καταλήγουν ὅλες οἱ δυνατότητες.

Ὁ κλασικός ρασιοναλισμός δέ μπόρεσε νά τοποθετηθεῖ ἐπιστημονικά ἀπέναντι στό ὄντολογικό ἐρώτημα. Μέ ἐξαιρέση τοὺς Γάλλους ὑλιστές τοῦ 18. αἰώνα, ἔμεινε δέσμιος ἰδεαλιστικῶν καί θεϊστικῶν δογμάτων, τά ὁποῖα μέ τή

σειρά του ανέπτυξε στίς νέες συνθήκες. ("Αλλωστε οὔτε οἱ Γάλλοι ὑλιστές ἦταν ἐντελῶς ἀπαλλαγμένοι, ὄχι μόνο ἀπό τό μηχανικισμό, ἀλλά καί ἀπό ἰδεαλιστικές προσμίξεις. Συνεπῶς ὑλισμός, τόσο στό φυσικό ὅσο καί στό κοι-  
νωνικό ἐπίπεδο, εἶναι μόνο ὁ διαλεκτικός ὑλισμός). Ἐπίσης ὁ κλασικός ρα-  
σιοναλισμός δέ μπόρεσε νά λύσει ὀρθά τό πρόβλημα τῶν σχέσεων εἶναι καί  
συνείδησης, καθῶς καί νά θεμελιώσῃ μιά θεωρία τοῦ ἀνθρώπου στηριγμένη  
στό σύνολο τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης καί τῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς. Τό ἴδιο  
θά μπορούσαμε νά ποῦμε –σέ τελευταία ἀνάλυση– γιά τίς φιλοσοφίες τῆς  
ὑπαρξῆς, παρὰ τίς ριζικές διαφορές πού ἔχουν μέ τόν κλασικό ρασιοναλι-  
σμό, καί παρὰ τά ὅσα πρόσφεραν στήν ἀνθρωπολογική φιλοσοφία. Ἡ κύρια  
αἰτία τῆς ἀποτυχίας βρίσκεται στό γεγονός ὅτι δέν συνέλαβαν τό βασικό  
προσδιοριστικό παράγοντα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς: τόν τ ρ ὀ π ο π α ρ α -  
γ ω γ ῆ ς, τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού συνδέονται μ' αὐτόν, καί  
τήν ἔνταξη τοῦ ἀτόμου στίς συγκεκριμένες ἀντιθέσεις τους. Τή βασική αὐτή  
ἀνακάλυψη τήν ὀφείλουμε στόν Κάρολ Μάρξ.

Τά πράγματα βρίσκονται μέσα στόν κόσμο –καί τόν συνιστοῦν–, ἀλλά καί  
μέσα στό χρόνο. Τό καθετί ἔχει τήν παρούσα στιγμή του, τό παρελθόν καί  
τό μέλλον του. Ἐξέλιξη σημαίνει πραγμάτωση τῶν δυναμιכוτήτων τοῦ  
ὄντος, ποιοτικές ἀλλαγές, διαλεκτική ἀντίθεση τοῦ πράγματος καί τῶν  
συνθηκῶν. Τό καθετί καθορίζεται ἀπό τίς συνθήκες καί ταυτόχρονα εἶναι  
κέντρο ἀνάδρασης καί νέων καθορισμῶν. Ἔτσι τά πράγματα ἀλλάζουν μέ-  
σα στό χρόνο. Τό παρελθόν καί τό μέλλον συνδέονται μέ τήν παρούσα  
στιγμή ὅπου τό πρᾶγμα τείνει νά γίνῃ κάτι ἄλλο, χωρίς ἀκόμα νά ἔχει  
ἀποκοπῆ ἀπ' αὐτό πού ἦταν<sup>17</sup>. Ἀλλά σέ ὅλες τίς μεταβολές κάτι ἀλλάζει  
καί κάτι μένει. Γι' αὐτό ἡ ἀλλαγή εἶναι πάντα συγκεκριμένη: ἔχει συγκε-  
κριμένο περιεχόμενο.

Τά προηγούμενα ἰσχύουν καί γιά τόν ἀνθρώπο: ἀνοιχτή-κλειστή ὁλότη-  
τα, αὐτορυθμιζόμενο βιολογικό σύστημα, γεννιέται, ὀριμάζει καί φθείρε-  
ται. Οἱ βιολογικές, οἱ ψυχικές καί οἱ πνευματικές ἀλλαγές εἶναι αἰτιακά  
συναρτημένες μέ τή δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου, τοῦ εἶδους, καί τελικά τοῦ  
κοινωνικοῦ συνόλου. Ἡ αἴσθηση εἶναι πρωταρχική μορφή ἐπικοινωνίας

μέ τον κόσμο, και δηλώνει την όντική ένότητα του ύποκειμένου με τη φύση. Η αίσθηση και η νόηση αλληλεξαρτιούνται στην πορεία της ανάπτυξης του είδους, και βαθμιαία αλληλοκαθορίζονται.

Η αίσθηση όμως δεν είναι απλά τροφοδότης της νόησης (ή νόηση χωρίς την αίσθηση θά ήταν κενή, έγραφε ο Kant) μέσα από μία μονόδρομη σχέση. Η ανάπτυξη της νόησης επιδρά στην ευαισθησία των αισθήσεων, έστω και αν δεν τροποποιεί τους νευροφυσιολογικούς μηχανισμούς τους. Αντίθετα με ό,τι συνήθως έχει υποστηριχθεί, η αίσθηση δεν συνίσταται σε μίαν απλή καταγραφή πραγμάτων και γεγονότων. Η αίσθηση και η αντίληψη προϋποθέτουν ενεργητικές και περίπλοκες διεργασίες, όπου μετέχουν αλγεβρικές, λογικές και έννοιακές σχέσεις, συστήματα αναφοράς, ιδεολογικοί μηχανισμοί που καθορίστηκαν στην πορεία της κοινωνικής ζωής.<sup>18</sup>

Ένεργώ, άρα ύπάρχω: μέσα στην πράξη βεβαιώνεται η αλήθεια της νόησης· και η αλήθεια είναι διαδικασία που προχωρεί στην κατάκτηση της «ουσίας» μέσα από τά φαινόμενα. (Η «ουσία» δέ βρίσκεται πίσω από τά φαινόμενα. Δεν είναι τό άπρόσιτο πράγμα καθεαυτό. Εκδηλώνεται με τά φαινόμενα, που την επικαλύπτουν και ταυτόχρονα την αποκαλύπτουν. Έτσι τό Είναί και τό Φαίνεσθαι δέ χωρίζονται από κάποιο άπροσδιόριστο κενό). Μ αυτό τον τρόπο ο κοινωνικός άνθρωπος διευρύνει τους όρίζοντες του κόσμου και εισδύει στα βάθη της φύσης και της δικής του ύπαρξης.

Η ιστορικότητα είναι γενικό χαρακτηριστικό του Είναί. Άλλά η ιστορικότητα είναι κατά κάποιο τρόπο ή έξωτερική όψη του Γίγνεσθαι, γιατί στό βάθος των πραγμάτων λειτουργούν σχέσεις διαλεκτικές: λειτουργεί ή αντίθεση, που είναι «ή ίδια ή ουσία των πραγμάτων».

Τονίστηκε ότι η ανθρωπολογία προϋποθέτει μία όντολογική θεμελίωση. Οί άπαντήσεις στό όντολογικό έρώτημα μπορούν νά καταταγούν σε δύο βασικές κατηγορίες: στίς ύλιστικές και στίς ιδεαλιστικές. Αντίστοιχα, μπορούμε νά διακρίνουμε τίς ιδεαλιστικές-θεωρησιακές και τίς ύλιστικές ανθρωπολογίες. Άλλ' έδω τά πράγματα είναι περισσότερο σύνθετα, καθώς η ανθρωπολογία, όχι μόνο αναφέρεται σε περισσότερο σύνθετες πραγματικότητες, αλλά, και προπαντός, επειδή η φιλοσοφική ανθρωπολογία είναι ταξική. Έτσι, κάποιος μπορεί νά είναι ύλιστής, αλλά οί ανθρω-

πολογικές αντιλήψεις του νά είναι ιδεαλιστικές – κλασικό παράδειγμα ὁ Feuerbach. Στήν ἐποχή μας τό φαινόμενο αὐτό εἶναι συνηθισμένο. Εἰδικότερα ὁ ἀναγωγισμός, δηλαδή ἡ τάση γιά ἄμεση, μηχανιστική ἀναγωγή τῶν κοινωνικῶν φαινομένων στό φυσικό ἢ στό βιολογικό τους ὑπόβαθρο, εἶναι πηγὴ συγχύσεων καί ιδεαλιστῶν-μηχανιστικῶν αντιλήψεων γιά τόν ἄνθρωπο. Περισσότερο ἀπό τίς φυσικές ἐπιστῆμες ἢ τή θεωρία τῆς γνώσης, ἡ ἀνθρωπολογία ἐπηρεάζεται ἀπό τό σύνολο τοῦ ἐποικοδομήματος (ἐπιστήμη, φιλοσοφία, τέχνη, θρησκεία, δίκαιο κλπ.) καί ἀπό τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν καί τῆς ταξικῆς πάλης.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέσα στόν κόσμο. Ἐκεῖ δημιουργεῖ τό δικό του βασίλειο ὠθούμενος ἀπό τήν ἀνάγκη, ἀλλά καί ἀπό τήν ἀναζήτηση τῆς ἐλευθερίας – πού εἶναι καί αὐτή ἀνάγκη. Στόν ἴδιο –σάν κοινωνικό ὄν– ἐναπόκειται νά δώσει νόημα στήν ἐφήμερη ὑπαρξή του, ἢ νά αὐτοκαταστραφεῖ, ἂν δέ μπορέσει νά λύσει τίς ἀντιθέσεις πού προέκυψαν ὡς καρπός τῆς δικῆς του δραστηριότητας.

### Σημειώσεις 3. Κεφαλαίου

1. Σχετικά μ' αὐτό διαβάζουμε στό *Εἶναι καί τό Μηδέν*: «Ἡ ὄντολογία δέ θά μπορούσε νά διατυπώσει ἡ ἴδια ἠθικές συνταγές. Ἀσχολεῖται ἀποκλειστικά μέ αὐτό πού ὑπάρχει καί δέν εἶναι δυνατό νά ἐξαγάγει ἐπιταγές ἀπό τίς ἐνδείξεις τῆς. Ἐντούτοις ἀφήνει νά διαφανεῖ τί θά εἶναι μιὰ ἠθική ἡ ὁποία θά ἀναλάβει τίς εὐθύνες τῆς ἀπέναντι σέ μιὰ ἀνθρώπινη πραγματικότητα, πού βρίσκεται σέ συγκεκριμένη κατάσταση» (*L'Être et le Neant*, σ. 720). Ἐπίσης, ὁ LUKÁCS, στό *Ἱστορία καί ταξικὴ Συνείδηση*, μιλώντας γιά τήν τάση πού στρέφεται ἐναντίον τῶν θεμελίων τῆς ὄντολογίας τοῦ μαρξισμού καί πού θέλει νά τόν περιορίσει ἀποκλειστικά στό χῶρο τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας, τονίζει ὅτι

ἀκριβῶς ἡ ὑλιστικὴ ἀντίληψη τῆς φύσης εἶναι αὐτή πού σημαδεύει τόν πράγματι ριζικό διαχωρισμό ἀνάμεσα στήν ἀστική καί τή σοσιαλιστικὴ κοσμοαντίληψη, καί ὅτι ἀποφεύγοντας αὐτά τὰ προβλήματα ἐμποδίζουμε τήν αὐστηρὴ ἐπεξεργασία τῆς μαρξιστικῆς ἀντίληψης γιά τήν πράξη (βλ. G. LUKÁCS, *Histoire et conscience de classe*, ἐκδ. Minuit, Paris 1960, σ. 392 – ἑλλ. μτφρ., «Ὀδυσσέας»).

2. Βλ. σχετικά, Ε. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Ἰδεολογικά, 1*, «Gutenberg», Ἀθ. 1986. Ἐπίσης τό συλλογικό *Science et conscience*, ἐκδ. Stock, Paris 1980· καθὼς καί τό: S. ORTOLI καί J.Q. PHARABOD, *Le Quantique des quantiques*, «La Découverte», Paris 1986.

3. Βλ. Ε. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, 'Η Δυναμική του Ἐλάχιστου, ἐκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, Ἀθ. 1980.

4. Βλ. π.χ. Α. DUCROS, *La Pensée*, 211 (1980). Ἐπίσης G. LAZORTHES, *Le Cerveau et l'esprit*, ἐκδ. Flammarion, Paris 1982.

5. Βλ. DESCARTES, *Les Principes de la philosophie*, ἐκδ. Vrin, Paris 1971. IDEM, *Discours de la Méthode*, ἐκδ. Garnier-Flammarion, Paris 1960.

6. S. KIERKEGAARD, *L'Existence*, σ. 31.

7. KANT, *Critique de la raison pure*, σ. 205.

8. Βλ. EINSTEIN-INFELD, 'Η Ἐξέλιξη τῶν Ἰδεῶν στή Φυσική, μτφρ. Ε. Μπιτσάκης, «Δωδώνη», Ἀθ. 1978.

9. Βλ. J. PIAGET, *Biologie et connaissance*, ἐκδ. Gallimard, Paris 1967, καί *Psychologie et Épistémologie*, ἐκδ. Gonthier, Paris 1970 (ἐλλ. μτφρ., «Υποδομή»).

10. HEGEL, *La Phénoménologie de l'Esprit*, 2ττ., ἐκδ. Aubier, Paris 1977.

11. Βλ. Ε. HUSSERL, *Méditations cartésiennes*, ἐκδ. Vrin, Paris 1947. Ἐπίσης: L. ROB-

BERECHTS, *Husserl*, «Éd. Universitaires», Paris 1964, καί J.-T. DESANTI, *Phénoménologie et Praxis*, «Éd. Sociales», Paris 1963.

12. Βλ. π.χ. R. GROSSMANN, *Phenomenology and Existentialism*, ἐκδ. Roudledge and Kegan Paul, 1984.

13. S. KIERKEGAARD, *L'Existence*, σσ. 61-63 καί ἄλλοῦ.

14. M. HEIDEGGER, *Εἰσαγωγή στή Μεταφυσική*, ορ.cit.

15. J.-P. SARTRE, ορ.cit.

16. SARTRE κ.ά., *Marxisme et existentialisme*, «Plon», Paris 1962.

17. Παρόμοια μέ τόν Ἀριστοτέλη καί τόν Hegel, ὁ Sartre γράφει: «Ὁ κόμβος τοῦ ἐρωτήματος βρίσκεται προφανῶς στόν ὄρο "ἦταν", ὁ ὁποῖος, χρησιμεύοντας σάν ἐνδιάμεσο ἀνάμεσα στό παρελθόν καί τό παρόν, δέν εἶναι οὔτε ἐντελῶς παρόν οὔτε ἐντελῶς παρελθόν» (*L'Être et le Néant*, σ. 158).

18. Βλ. π.χ. J. PIAGET, *Psychologie et Épistémologie*, ορ.cit.